

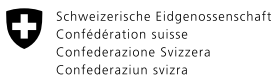

SIROMAŠTVO, RURALNOST, ROD:

ISTRAŽIVANJE
FUNKCIONISANJA
SISTEMA SOCIJALNE
ZAŠTITE U RURALNIM
OBLASTIMA SRBIJE

SIROMAŠTVO, RURALNOST, ROD: ISTRAŽIVANJE FUNKCIONISANJA SISTEMA SOCIJALNE ZAŠTITE U RURALNIM OBLASTIMA SRBIJE

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

UNIVERSITÉ DE FRIBOURG
UNIVERSITÄT FREIBURG

SIROMAŠTVO, RURALNOST, ROD: Istraživanje funkcionisanja sistema socijalne zaštite u ruralnim oblastima Srbije

Uredile:

Sanja Milutinović Bojanić

Jelena Čeriman

Verica Pavić Zentner

Naslov:

Siromaštvo, ruralnost, rod: Istraživanje funkcionisanja sistema socijalne zaštite u ruralnim oblastima Srbije

Izdavači:

Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju (CELAP)
Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu (IFDT)

Za izdavača:

dr Petar Bojanić

Uredile:

dr Sanja Milutinović Bojanić
Jelena Ćeriman
Verica Pavić Zentner

Recenzenti:

dr Bojan Aleksov
dr Gëzim Krasniqi
dr Jelena Tanasijević

Dizajn:

Nikola Stevanović

Fotografija na naslovnoj strani: Sanela Bahtijarević

Štampa: Print Solution

Tiraž: 100

ISBN: 978-86-82417-96-5

Radovi u ovoj publikaciji nastali su u okviru RRPP projekta „Gender that Matters: Poverty and Social Inclusion – Social Protection Status in Rural Kosovo* and Serbia.

RRPP promoviše istraživanja u oblasti društvenih nauka na Zapadnom Balkanu (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija). Istraživanja u oblasti društvenih nauka pomažu u razumevanju specifičnih reformskih potreba zemalja regiona i dugoročnih posledica različitih javnih politika. Istraživači dobijaju podršku kroz finansiranje istraživanja, metodološke i tematske treninge, kao i kroz otvaranje mogućnosti kroz regionalnu i međunarodnu razmenu i umrežavanje. RRPP programom koordinira i upravlja Institut za Centralnu i Istočnu Evropu (ICEE) Univerziteta u Friburgu (Švajcarska). Program u potpunosti finansira Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), Federalno odeljenje za spoljnu politiku.¹

Mišljenja izražena u ovoj publikaciji su mišljenja autora i autorki i ne izražavaju nužno stavove SDC, niti Univerziteta u Friburgu.

1 Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

SADRŽAJ:

Sanja Milutinović Bojanić UVOD – TEORIJSKA UTEMELJENOST ISTRAŽIVANJA	9
Jelena Ćeriman, Bojan Todorović, Sanja Milutinović Bojanić PREGLED POSTOJEĆEG OKVIRA PRUŽANJA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE I PODRŠKE U SRBIJI	19
Jelena Ćeriman, Verica Pavić Zentner METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	47
Gazela Pudar Draško, Jelena Ćeriman, Milica Resanović PRISTUP ZAPOŠLJAVANJU I OBRAZOVANJU U RURALNIM OBLASTIMA SRBIJE	65
Mirjana Nećak, Gazela Pudar Draško, Sanja Milutinović Bojanić USLOVI ŽIVOTA I PERCEPCIJA BARIJERA U OSTVARIVANJU PRAVA NA SOCIJALNE USLUGE	86
Gazela Pudar Draško, Bojan Todorović, Mirjana Nećak INFORMISANOST I ZADOVOLJSTVO USLUGAMA SOCIJALNE ZAŠTITE U RURALNIM PODRUČJIMA SRBIJE	122

Gazela Pudar Draško PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ŽIVOTA I USLUGA IZ UGLA SAGOVORNIKA/CA U RURALNIM PODRUČJIMA.	137
Verica Pavić Zentner PERCEPCIJA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE U SRBIJI IZ PERSPEKTIVE PRUŽAOCA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE I PODRŠKE	149
Verica Pavić Zentner BARIJERE I MODELI PRILAGOĐAVANJA RADI OSTVARIVANJA KONTINUITETA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE.	174
Verica Pavić Zentner OSETLJIVE GRUPE, PREDRASUDE I FAKTORI SOCIJALNOG ISKLJUČIVANJA.	204
Beleška o autorima i autorkama.	229

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj ovog istraživanja podrazumeva sticanje uvida u aktuelno stanje i funkcionisanje sistema socijalne zaštite u Srbiji, pri čemu su devojčice, mlade žene i žene¹⁶ iz ruralnih oblasti ciljna grupa koja se nalazi u središtu analize. Specifični ciljevi istraživanja su uočavanje i prikazivanje barijera u pristupu socijalnim uslugama za ruralno stanovništvo. Dalje se analiza bavi potrebama, zadovoljstvom pruženim uslugama, kao i mogućnostima za veću participaciju ruralnog stanovništva u kreiranju planova razvoja socijalne politike. Istraživanjem su obuhvaćene i potrebe organizacija i ustanova koje pružaju usluge socijalne zaštite i podrške, kao i mogućnosti razvoja i unapređenja njihovog poslovanja i odnosa prema i sa korisnicima/ama usluga.

Ova studija je sprovedena putem desk analize sekundarnih podataka i kvalitativnog istraživanja prema kvotnom uzorku¹⁷. Po završetku ove prve dve eksplorativne faze istraživanja sprovodi se i konfirmativno kvantitativno istraživanje na četiri uzorka ruralnog stanovništva. Poslednji cilj istraživanja uvodi akcioni element u jednačinu putem pripreme dokumenata namenjenih akterima u sistemu socijalne zaštite, u svrhu njihove upotrebe u procesu definisanja socijalnih politika i lokalnih akcionih planova. Akcioni element se uvodi u dve faze, od kojih je jedna formulisana kao sažetak glavnih nalaza iz desk analize i kvalitativnog istraživanja na kraju prve projektne godine (2014/15.), a druga će uslediti posle analize kvantitativnih materijala na kraju druge projektne godine (2015/16.) i obuhvatiće širu komunikaciju sa zainteresovanim stranama na lokalnom, regionalnom i državnom nivou.

16 U radu koristimo izraz devojčice za osobe ženskog pola od 11-15 godina, mlade žene za osobe ženskog pola od 16-30 godina, žene za osobe ženskog pola od 31-65 godina i muškarci za osobe muškog pola od 50-65 godina uzimajući u obzir pravne i rodne aspekte starosnih doba sagovornika i sagovornica u ovom istraživanju.

17 Istraživanje je deo dvogodišnjeg projekta koji se sprovodi u periodu od 2014-2016. godine. U ovoj studiji biće prikazani rezultati iz prve dve etape istraživanja, desk analize i kvalitativnog istraživanja. Treća etapa podrazumeva kvantifikaciju kvalitativnih nalaza putem istraživanja na stratifikovanom slučajnom uzorku ruralne populacije dopunjenim kvotnim poduzorcima za osetljive grupe koje bi bile podzastupljene u stratifikovanom slučajnom uzorku za ruralnu populaciju. Priprema treće faze, tj. kvantitativnog istraživanja, počela je u julu 2015. godine, a završetak prikupljanja podataka planiran je za decembar 2015. godine.

Priprema za desk analizu počela je u julu 2014. godine, a sama desk analiza sprovedena je u periodu od septembra 2014. do februara 2015. godine. Desk analizom su bili obuhvaćeni nalazi relevantnih dosadašnjih domaćih istraživanja, dostupni podaci iz izveštaja o radu državnih organa, organa lokalne samouprave, kao i organizacija civilnog sektora relevantnih za oblast socijalne zaštite. Kao radni okvir desk analize pripremljena je analiza zakonskog okvira, strategija i akcionih planova za desetogodišnji period iz oblasti socijalne zaštite i položaja mladih žena, žena i devojčica u Srbiji. Analizom su bile obuhvaćene dnevne usluge socijalne zaštite, usluga stanovanja uz podršku, novčana socijalna pomoć, podrška pri zapošljavanju, podrška obrazovanju, kao i mogućnosti učešća stanovništva u kreiranju lokalnih politika socijalne zaštite. Prvi uvid u postojeće podatke je već ukazivao na potrebu za definisanjem strukturisanog okvira analize kako bi se dobio jasan pregled situacije socijalne podrške i zaštite u Srbiji, koji nam do tog momenta i iz postojećeg materijala nije bio dostupan. Istraživanja na temu socijalne zaštite u poslednjih deset godina relativno potrebama su malobrojna, a primetan je i nedostatak integrisanih baza podataka na republičkom nivou nakon 2011. godine kada je donet Zakon o socijalnoj zaštiti (Sl. glasnik RS, 2011).

Paralelno sa poslednjom etapom desk analize počele su pripreme za izvođenje terena za kvalitativnu fazu, pri čemu su rezultati desk analize poslužili kao osnova za razvijanje instrumenata istraživanja. Formulirana su dva vodiča za razgovor prilagođena dvema osnovnim ciljnim grupama istraživanja: predstavnicima i predstavnicama ustanova, udruženja i organizacija koje se bave različitim aspektima socijalne ugroženosti ili vulnerabiliteta, kako se ova pojava često označava u govoru predstavnika/ca tih organizacija, dok drugu ciljnu grupu čini ruralno stanovništvo. Priprema terenskog dela kvalitativnog istraživanja: definisanje uzorka, izrada upitnika za regrutaciju sagovornika i sagovornika i vodiča za polustrukturisane dubinske intervjuje, obuka moderatora/ki i pilot istraživanje realizovani su u periodu od početka marta do kraja aprila 2015. godine, a terenski deo istraživanja obavljen je u periodu od kraja aprila do polovine avgusta 2015. godine.

U uzorak su ušla naselja iz četiri statistička regiona Srbije. Statistički regioni obuhvaćeni uzorkom su: Beograd, Vojvodina, Šumadija i zapadna Srbija, Južna i istočna Srbija. U okviru ovih regiona odabrano je deset opština, korišćenjem metoda slučajnog broja na redukovanoj listi opština. Lista opština je formirana prema jednom od rezultata desk analize – o pokrivenosti teritorije Srbije uslugama socijalne zaštite. Jedan od ciljeva istraživanja bio je ispitati barijere

koje ometaju ili u potpunosti onemogućavaju pristup ruralnog stanovništva uslugama socijalne zaštite u opštinama u kojima već postoji razrađen princip pružanja pojedinačnih usluga ili čak razgranata mreža pružalaca usluga socijalne zaštite. Intervjui sa stanovništvom obavljani su u deset opština Srbije: Beograd (16 intervju), Kikinda (2 intervju), Sombor (7 intervju), Stara Pazova (7 intervju), Kragujevac (4 intervju), Užice (5 intervju), Trstenik (5 intervju), Smederevo (5 intervju), Blace (4 intervju) i Niš (5 intervju). Intervjui sa predstavnicima/ama organizacija/ustanova/udruženja obavljani su u osam opština Srbije: Beograd (5 intervju), Kikinda (1 intervju), Sombor (2 intervju), Stara Pazova (2 intervju), Kragujevac (3 intervju), Užice (2 intervju), Smederevo (2 intervju) i Blace (3 intervju). Sve organizacije/ustanove/udruženja iz uzorka imaju sedište u opštinama u kojima su obavljani intervjui, s tim da neke od njih deluju i na teritorijama drugih opština, a u slučaju jedne od organizacija i na međunarodnom nivou. Opštine su odabrane slučajnim izborom u okvirima četiri statistička regiona Srbije prema listama pripremljenim tokom desk istraživanja. Prema teorijski postavljenoj strukturi uzorka sagovornici i sagovornice su birani iz ruralnih područja¹⁸ po osnovu udaljenosti od institucija. Uzorkom su bile obuhvaćene službe, organizacije i ustanove državnog sektora i civilnog društva. Uzorak čini 20 odabranih organizacija i ustanova od kojih je 6 u javnom (državnom) sektoru, 13 su organizacije civilnog društva, a jedna je internacionalna humanitarna organizacija. Obuhvaćene usluge socijalne zaštite su u nadležnosti lokalne samouprave iako je njihovo finansiranje iz više izvora, kako je utvrđeno tokom analize rezultata kvalitativnog materijala, uključujući republičko finansiranje preko nadležnih ministarstava, redovno i projektno, zatim finansiranje putem konkursa za projekte od inostranih donacija i kao glavni izvor stabilnijeg finansiranja - sredstva koja dolaze iz lokalne samouprave, materijalna i nematerijalna (u pojedinim slučajevima u našem istraživanju izražena kroz obezbeđenje poslovnog prostora). Polustrukturisani dubinski intervjui obavljani su sa upravnim ili stručnim osobljem, odnosno osobama koje koordiniraju aktivnosti organizacija ili stručnjacima/stručnjakinjama angažovanim u neposrednom radu sa korisnicima/ama usluga. U uzorak su ušli predstavnici

18 Ruralna područja su ovde shvaćena u socio-političkom ključu i u distinktivnom su odnosu sa selom kao geopolitičkim pojmom. Na ovom mestu je važno još i reći da se u zvaničnoj statistici Republike Srbije naselja dele na urbana i ostala, te da ne postoji zvanična statistička definicija ruralnih naselja, niti je većina postojećih indikatora usklađena sa međunarodnim standardima. Na osnovu opštinskih odluka dodeljuje se status grada nekom naselju, pri čemu je dovoljno da naselje ima generalni urbanistički plan i odlukom skupštine na čijoj se teritoriji nalazi može biti proglašeno gradskim (Bogdanov i Stojanović, 2006; prema Bogdanov, 2007: 61). Sva naselja koja nisu proglašena gradskim svrstavaju se u ostala. Deo ovih naselja odabran je u uzorak u kvalitativnom istraživanju.

i predstavnice ustanova, organizacija i udruženja koja se bave pružanjem usluga socijalne podrške i zaštite klijentima iz ruralnih oblasti. Predstavnicima/organizacijama su kontaktirani putem e-mail-a ili telefona, u sedištim i radnim ispostavama njihovih organizacija radi dobijanja informisane saglasnosti za učešće u istraživanju i radi usaglašavanja praktičnih detalja u vezi sa datumom i mestom sprovođenja intervjua. Prilikom regrutacionog razgovora prikupljeni su opšti podaci o organizaciji/ustanovi značajni za organizaciju uzorka: sedište organizacije/ustanove i teritorije u okviru koje deluje, pravno-formalni status organizacije/ustanove i oblast delovanja. Vodič za moderatore/ke za ovu ciljnu grupu je, nasuprot vodiču za razgovore sa ruralnim stanovništvom, imao pravac iz perspektive pružaoca usluga socijalne zaštite i podrške prema primaocima, gde su neophodni podaci za pripremu, dobijeni desk analizom, uključivali i nedostatke zakonskog okvira u kojem posluju pružaoci usluga. Pre svega, nepostojanje posebnih normativnih segmenata koji bi obrađivali specifičnosti socijalne zaštite za žene i devojčice u ruralnim sredinama, kao i neosetljivost za specifične potrebe ruralnog u odnosu na urbano stanovništvo. Takođe, identifikovan je nedostatak integrisanih i netransparentnost postojećih baza podataka o potencijalnim i trenutnim korisnicima/ama i njihovim potrebama, te je vodič za intervjue sa predstavnicima/ama relevantnih organizacija i ustanova uključio sledeće teme: aktivnosti ispitanih organizacija/ustanova u oblasti socijalne zaštite (direktan rad sa ciljnom grupom korisnika/ca, stavove i znanje o njihovim potrebama), zatim potrebe, kapacitete i umreženost organizacija/ustanova sa drugim organizacijama/ustanovama u oblasti delovanja, donatorima i donosiocima odluka, socijalno-politički i pravni okvir delovanja organizacije/ustanove, kao i preporuke sagovornika/ca za unapređenje stanja u oblasti socijalne zaštite. Polustrukturisani dubinski intervjui obavljani su u radnom prostoru datih organizacija i ustanova, osim u slučaju organizacija koje nemaju svoj poslovni prostor (dele prostor sa drugom organizacijom koji nije bio slobodan u zakazano vreme razgovora, ili je prostor organizacije u privatnom vlasništvu nekoga od članova) te je tada birano okruženje koje će omogućiti neometano izvođenje intervjua. Svi intervjui su snimani diktafonom i naknadno transkribovani radi analize dobijenih podataka. Birane su organizacije koje se bave i pružanjem usluga i saradnjom sa korisnicima/ama koji dolaze iz ruralnih područja, bilo da direktno deluju u ruralnim područjima ili se bave podacima ili političkim delovanjem vezanim za ruralno stanovništvo. Od ukupno 59 kontaktiranih organizacija/ustanova 20 je pozitivno odgovorilo na poziv za učešće u istraživanju i sa njima je realizovan intervjui čime stopa odgovora (*response rate*)

iznosi 34%¹⁹ što ukazuje na visoku otvorenost za saradnju organizacija koje deluju u ovoj oblasti. Ukoliko uporedimo organizacije/ustanove koje su odbile učešće u istraživanju i one koje su prihvatile, po dimenzijama značajnim za predmet našeg istraživanja: oblast delovanja, tip i struktura organizacije, nadležnosti, formalno-pravni status organizacije/ustanove, ali i informacije o istraživanju, temi i dužini trajanja intervjua date prilikom kontaktiranja, primećujemo da među njima nema razlike, te se može zaključiti da su na neodgovaranje uticali faktori koji nisu u direktnoj vezi sa istraživanim dimenzijama.

Druga ciljna grupa su bili predstavnici i predstavnice same osetljive populacije, birani prema karakteristikama teorijski projektovanim uz pomoć rezultata desk analize (kao i prethodni deo uzorka) prema tome u kojim su kategorijama stanovništva očekivane specifičnosti vezane za položaj osoba u potrebi. Rekrutacija je za punoletne sagovornice i sagovornike vršena razgovorom telefonom ili lično sa osobom sa kojom će biti obavljen intervju. Za maloletne sagovornice, na pitanja iz regrutacionog upitnika odgovarali su njihovi zakonski staratelji ili hranitelji, koji su davali posebnu pismenu dozvolu za sprovođenje intervjua.

Regrutacioni razgovori su vođeni prema dva pripremljena modela. Prema prvom, regrutacioni razgovor je obavljan najmanje pet do sedam dana pre sprovođenja dubinskog polustrukturisanog intervjua. Prema drugom modelu, kada je specifični položaj domaćinstva ili materijalni položaj onemogućio ranije popunjavanje regrutacionog upitnika, socijalni status sagovornice/ka je utvrđivan putem posrednih podataka, a regrutacioni upitnik, kako ne bi uticao na tok razgovora, popunjavao posle završetka razgovora. Ovo je bio slučaj ako je rekrutacija vršena preko stručnih saradnika/ca, zbog čega je socio.konomski položaj domaćinstva bio nedvosmisleno potvrđen i bilo je moguće sakupiti dodatne informacije i posle obavljenog razgovora. Rekrutaciju subjekata istraživanja obavljale su sve istraživačice i istraživač u timu i koordinatorka projekta.

Razgovori su se u najvećem broju slučajeva odvijali bez prisustva drugih članova/ica domaćinstva koji bi mogli uticati na odgovore sagovornica/ka. Nekada to nije bilo moguće, jer je česta stambena situacija domaćinstava u istraživanju bila takva da cela porodica živi u jednoj prostoriji. U takvim situacijama, razgovor se obavljao napolju, ispred kuće ili u delu dvorišta koje je bilo prihvatljivo i neizloženo kako

¹⁹ Prosečna stopa odgovora u istraživanjima sa organizacijama iznosi 35,7% sa standardnom devijacijom od 18,8 (Baruch & Holtom, 2008: 1139-1160).

bi sagovornici/e mogli da se opuste. Najmlađe sagovornice, iz starosne grupe od 11 do 14 godina nekada su ispitivane i u dijadi umesto individualnog intervjua – sa prisutnom još jednom osobom iz porodice ili okruženja približne starosti i sa kojom se osećaju sigurno (izolacija u kojoj neke od sagovornica žive retko se prekida posetama nepoznatih osoba). Kada je bilo potrebno, da bismo postigli otvorenu saradnju sa sagovornicima/ama, ukoliko je postojala takva mogućnost, moderatora/ku je u domaćinstvo uvodila i predstavljala kontakt osoba iz lokalne zajednice ili zaposleni iz ustanova/ udruženja/organizacija koje pružaju usluge socijalne zaštite datim domaćinstvima.

U procesu regrutacije za poduzorak ruralnog stanovništva kontaktirano je 79 osoba, od kojih je 60 prihvatilo razgovor što znači da stopa odgovora iznosi 76%²⁰, te je i za poduzorak ruralnog stanovništva karakterističan visok stupanj otvorenosti za saradnju o čemu svedoči i bogatstvo informacija dobijenih u realizovanim intervjuima. Najveću teškoću u ovoj fazi istraživanja predstavljala je regrutacija devojčica i mladih žena starosti od 15 do 19 godina, kao i mladih žena/žena starosti od 20 do 30 godina (stopa odgovora u obe starosne kategorije iznosi 67%). Ovu teškoću je uzrokovalo nepoverenje porodica od kojih je trebalo dobiti pristanak za učešće maloletne osobe u istraživanju i posebno u slučaju druge starosne kategorije rodna stratifikacija u domaćinstvu koja počiva na očekivanju da mlade žene i devojčice preuzmu na sebe brojne obaveze u domaćinstvu s obzirom na svoj niski položaj u starosnoj hijerarhiji domaćinstva. Događalo se da žene i mlade žene koje su pristale da učestvuju u intervjuu, tokom razgovora negiraju očigledno tešku materijalnu i socijalnu poziciju i svoju opterećenost obavezama u domaćinstvu.

Kako bismo upotpunili planirani uzorak za navedene starosne kategorije ruralnog stanovništva proširili smo mrežu regrutera/ki tako što smo stupali u kontakt sa potencijalnim sagovornicima i sagovornicama koji odgovaraju zahtevima uzorka preko različitih organizacija i ustanova, uključujući i one čije delovanje ne spada prvenstveno u oblast socijalne zaštite, ali koje deluju u okviru različitih aspekata ranjivosti u svojim aktivnostima – poput osnovnih i srednjih škola i udruženja žena sa sela. Takođe, plan uzorka je tokom terenskog rada bio dopunjen tako što su u završnoj fazi terenskog rada uključene još dve opštine u uzorak u statističkim regionima u kojima je bilo posebno teško doći do sagovornica koje ispunjavaju

20 Stopa odgovora je najmanja u istraživanjima putem web anketa ili poštanskih upitnika, a najveća u istraživanjima koja koriste face-to-face tehnike. Za potonja istraživanja prosečna stopa odgovora iznosi 80% (Bryman, 1988; Creswell, 2009).

kriterijume uzorka. Dodate opštine su Niš i Trstenik. Iz istog razloga je proširen starosni okvir za odabir pripadnica romske etničke zajednice u uzorak, odnosno u ovoj grupi sagovornica birane su žene koje se nalaze u starosnoj kategoriji 31-46 godina. Još jedna teškoća tokom terenskog rada javila se usled emocionalnog opterećenja po istraživački tim, a posebno istraživačice i istraživače koji su direktno ulazili u domaćinstva osoba pogođenih višestrukim deprivacijama i izolacijom. Ovu teškoću smo rešili uključanjem dodatne iskusne istraživačice koja je na sebe preuzela intervjue sa sagovornicama koje se nalaze u životnim situacijama višestruke ranjivosti. U istom periodu smo povećali i mentorsku podršku svim članovima/icama tima koji su bili uključeni u terenski rad. Posebni razgovori za neke od moderatora i moderatorke sa koordinatorkom terenskog rada pokazali su se rasterećujućim za moderatore/ke uz beleške sa terena, koje su imale svrhu zaključivanja i zatvaranja situacije razgovora. Beleške moderatora/ki sa terena su takođe deo materijala koji se koristi u analizi za razumevanje materijalne i životne situacije domaćinstva u kojem se obavljao razgovor. Moderator/ka i sagovornik/ca u ruralnim oblastima za poduzorak stanovništvo međusobno su usklađivani prema rodnoj i etničkoj pripadnosti kako bi se lakše ostvarila dublja veza važna za kvalitet podataka sakupljenih polustrukturisanim dubinskim intervjuom. Svi intervjui su uz dozvolu sagovornika/ce ili zakonskog staratelja/ke, odnosno hranitelja/ke i pristajanje maloletne sagovornice snimani diktafonom i kasnije transkribovani radi analize dobijenih podataka. Prikupljan je i etnografski materijal – fotografije životnog prostora sagovornice/ka i njihove okućnice. Ove fotografije slikali bi moderator/ka koji su obavljali intervjue, neposredno nakon završetka intervjua. Fotografija je korišćena aleternativno u intervjuiima sa maloletnim sagovornicama koje teže stupaju u verbalnu komunikaciju sa nepoznatom osobom kao projektivna tehnika i metod opuštanja za započinjanje razgovora.

Instrument istraživanja za polustrukturisane dubinske intervjue sa ciljnom grupom pripadnica i pripadnika ruralne populacije formulisan je tako da obuhvati oblast svakodnevnog života ljudi koji žive u ruralnim sredinama kako bismo razumeli njihove potrebe, mogućnosti pristupa i barijere u pristupu organizacijama i ustanovama u sistemu socijalne zaštite. Obuhvaćena je i oblast socijalne politike na lokalnom nivou, odnosno dostupnost i kvalitet usluga socijalne zaštite za ruralno stanovništvo koje ima pristup socijalnim uslugama, stavove o potencijalu za većim uključanjem ljudi iz ruralnih područja u kreiranje lokalnih planova razvoja i lične preporuke sagovornika/ca istraživanja za unapređenje ove oblasti.

Jedan od nalaza desk analize bila je različita ugroženost od siromaštva²¹ i socijalne isključenosti²² pojedinih tipova domaćinstava na selu (poput jednoroditeljskih porodica) i pojedinih kategorija stanovništva (Romkinja, maloletne dece, osoba sa invaliditetom itd.) te je i uzorak bio formulisan u skladu sa tim nalazima. Uzorak čini 60 sagovornica i sagovornika iz ruralnih područja Srbije; od toga 6 pripadnika muškog pola starosti od 50 do 65 godina i 54 pripadnice ženskog pola starosti od 11 do 65 godina kategorizovanih u pet grupa prema starosti (11-14, 15-19, 20-30, 31-46 i 50-65 godina). Kategorizaciju po godinama je usloвила metodološka odluka o tome koja će starosna kategorija imati veću procenjenu korisnost za prikupljanje podataka o određenim grupama socijalnih usluga. Neke starosne kategorije su isključene iz uzorka zbog očekivanja ponavljanja sličnih odgovora u prethodnoj ili sledećoj starosnoj grupi (47-49 godina starosti), kako bi se racionalizovalo ulaganje u ovaj deo terenskog istraživanja, a istovremeno maksimizovali rezultati. Jedina grupa ispitivanih osoba muškog pola uključuje kategoriju koja je označena kao grupa koja teško pronalazi plaćeni posao van sopstvenog gazdinstva, pa se time nalazi u situaciji najveće osetljivosti na ekonomsko siromaštvo od svih starosnih grupa muškaraca (RZS, 2014:57-80). Ta starosna grupa istovremeno omogućava uporedno posmatranje prelaženja iz jedne etape životnog ciklusa u narednu, odnosno iz srednjih godina u starost za muškarce i za žene i očekivane razlike u potrebama i promenama autopercepcije koje ova starosna grupa ispoljava u tom periodu – zbog čega je jedino ova grupa uključena u kvalitativnu fazu istraživanja sa oba pola. Najveći deo uzorka čine žene u starosnoj dobi 31-46 godina jer su rezultati prethodnih istraživanja na koje se oslanjamo u ovom radu, ukazali na posebnu opterećenost žena u ovoj dobi u seoskom domaćinstvu, budući da, iako radno sposobne, umesto angažmana u sferi rada preuzimaju obaveze brige i nege onemoćalih, starih i/ili bolesnih članova domaćinstva ili osoba sa invaliditetom (Bogdanov et al., 2011; Sekulić, 2012; Babović, 2010).

21 U istraživanju je korišćen koncept relativnog siromaštva shvaćen kao ograničeni pristup resursima koji osobe vodi u deprivaciju, odnosno trajno ili privremeno stanje potrebe za pomoći i podrškom svakodnevnom životu.

22 Definisane kao proces kojim su određene osobe sprečene u punom učešću u životu zajednice i društva uopšte, kao i u razvoju sopstvenih potencijala usled diskriminacije, sopstvenog siromaštva i sl. Viđeno iz ugla sagovornika i sagovornica u istraživanju, koji se nalaze u stanju socijalne isključenosti, takvi pojedinci, između ostalog, imaju malo pristupa procesu odlučivanja zbog čega se osećaju nemoćnim da utiču na odluke vlasti koje određuju njihov svakodnevni život. S druge strane, sagovornici/e iz redova pružalaca usluga socijalne podrške i pomoći teže postizanju stanja *socijalne uključenosti*, odnosno omogućavanju da osobe u navedenoj poziciji dobiju sredstva koja su im neophodna za puno učešće u društvenom životu, postizanje odgovarajućeg životnog standarda i ostvarenje osnovnih ljudskih prava i prava deteta.

Posmatrano prema etničkoj pripadnosti, u uzorku najveći deo čine osobe srpske etničke pripadnosti njih 52-oje, dok je 8 osoba pripadnika/ca romske etničke zajednice. Odnos etničke pripadnosti je određen takođe putem teorijske postavke uzorka sa pretpostavkom da su Romi u generalnoj populaciji nesrazmerno pogođeni posledicama ekonomske i socijalne deprivacije, kao i različitim efektima socijalnog isključivanja, kao i da je njihov odnos i komunikacija sa institucijama socijalne zaštite u nekoj meri različit u odnosu na iskustva pripadnika/ca neromske populacije Republike Srbije.

Niži obrazovni nivo je bio jedan od teorijskih indikatora za izbor sagovornica za uzorak stanovništva, ali ne i jedini i odlučujući. Osobe bez završene osnovne škole preovlađuju u starosnoj grupi od 11-14 godina gde su i očekivane, kao i u narednoj starosnoj grupi od 15-19 godina, gde ipak dve sagovornice ulaze u ovu kategoriju jer su odustale od daljeg školovanja. Veći je broj sagovornica iz više starosne kategorije (31-46) koje imaju niži obrazovni nivo. Neke se izjašnjavaju kao domaćice, a neke imaju zaposlenja u poljoprivredi na sopstvenom imanju, idu u nadnicu ili rade u nisko plaćenim manuelnim zaposlenjima van poljoprivrede. Tri od nižeobrazovanih sagovornica starosti od 31 do 46 godina pripadaju romskoj etničkoj zajednici, dok njih sedam pripadaju srpskoj. Prilikom regrutacije i razgovora nije postavljano pitanje o nacionalnoj pripadnosti, odnosno o državljanstvu, već samo o etničkoj pripadnosti.

Selekcija je vršena prema nalazima desk analize koji ističu prezastupljenost pripadnika/ca romske etničke grupe u niže obrazovanim slojevima. Kako je težište istraživanja bilo na rodnom aspektu vezanom za siromaštvo i žene u ruralnim područjima, teorijska postavka uzorka je bila takva da etnički diverzitet nije primenjen kao kriterijum u muškom delu uzorka. Prema radnoj aktivnosti sagovornice su se izjašnjavale prilikom regrutacije često kao nezaposlene ili kao domaćice, dakle, radno sposobne ali neaktivne, iako se tokom intervjua, u pitanjima o svakodnevnom životu javljalo i da rade redovno ili povremeno na poljoprivrednom imanju. Ponavljamo da je cilj teorijskog uzorka bio između ostalih pravilno postavljanje problema za testiranje i kvantifikaciju u trećoj fazi istraživačkog projekta (kvantitativno istraživanje metodom individualnih intervjua), zbog čega je kompromis napravljen u pogledu planiranja dela uzorka sa muškarcima i iz istog razloga je odabrana samo starosna kategorija muškaraca kod koje se očekuje najveća osetljivost i rizik prema socijalnoj deprivaciji.

Jedan od važnijih teorijskih indikatora za izbor sagovornika i sagovornica za poduzorak ruralnog stanovništva bili su ukupni mesečni prihodi domaćinstva

posmatrani prema broju članova/ica domaćinstva. Birana su domaćinstva koja prema ukupnim mesečnim prihodima podeljeno po broju članova/ica domaćinstva ne prelaze prosečnu neto zaradu u Republici Srbiji za ispitivani period. Dva modela traženja subjekata istraživanja i njihove kasnije regrutacije omogućila su prisutnost u uzorku sagovornika i sagovornica koji imaju aktuelno iskustvo korišćenja usluga socijalne zaštite (u ovim slučajevima regrutacija je vršena preko stručnih saradnika/ca, odnosno pružalaca socijalnih usluga), kao i onih koji se nalaze u stanju potrebe za socijalnom pomoći i podrškom, ali usled različitih barijera nemaju pristup sistemu socijalne zaštite (putem metode grudve snega).

Poseban segment analize predstavlja analiza foto-materijala²³ koji su načinile fotoreporterke, odnosno tri sagovornice koje su pristale na dodatni angažman u istraživanju. Cilj ove etape u drugoj fazi istraživanja bio je produblјivanje, iz njihove lične perspektive, shvatanja života osoba koje se nalaze u dugotrajnom stanju deprivacije. Dodatni kvalitet etnografskog materijala predstavlja njegov akcioni element i mogućnost plastičnog predstavljanja životnih dimenzija osoba pogođenih siromaštvom koje bi inače ostale nedovoljno shvaćene od strane zainteresovanih čitalaca/teljki, donosilaca/teljki odluka i budućih istraživača/ica sa sličnim istraživačkim interesovanjima. Priprema uputstva moderatorima/kama i obuka moderatora/ki za uvođenje odabranih sagovornica/ka u ulogu fotoreportera/ki izvedeni su tokom maja i juna 2015. godine. Regrutacija, fotografisanje na terenu od strane foto-reporterki i kasniji razgovor moderatorki sa fotoreporterka i preuzimanje snimljenog materijala realizovani su u periodu od juna do avgusta 2015. godine. Uvođenje u ulogu foto-reporterki zahtevalo je da se odabranim osobama objasni da će iz uloge sagovornice u polustrukturisanom dubinskom intervjuu preći u ulogu reporterke koja treba da predstavi sebe samu i svoju životnu poziciju iz sopstvene fotografske perspektive. Foto-reporterke su fotografisale motive po sopstvenom izboru, na teme koje su odabrane i postavljene kao relevantne za istraživanje: a) probleme koje neko drugi može da im reši, b) barijere, odnosno prepreke koje imaju u svakodnevnom životu, kao i c) kraj u kojem žive i/ili rade, a u kojem osećaju neku vrstu neprijatnosti.

Razgovor o fotografijama imao je za cilj da dešifruje projekciju problema ili pozitivnih ili negativnih emocija i misli koje fotoreporterka doživljava u vezi sa problemima/situacijama koje je odlučila da prikaže na fotografijama. Aktivna uloga fotoreporterki značila je da one same odluče koju poruku žele da komuniciraju sa publikom, odnosno koji problem žele da prikažu na fotografijama. Iako su

23 Analiza foto-materijala biće publikovana na kraju druge projektne godine (2016.).

fotoreporterke imale zadatak da fotografišu unapred određene teme, odnosno da naprave „snimak“ koji odgovara na unapred postavljene teme, bilo je traženo i da kratko zabeleže motiv, kontekst i eventualno naziv koji prati fotografiju kako bi omogućile razumevanje sopstvenog konteksta za buduću analizu fotografskog materijala. Fotografije koje su načinile fotoreporterke predstavljaju bogate i veoma raznovrsne isečke iz njihovog života, te su lični razlozi koji su uticali na njihov nastanak zabeleženi kao izuzetno važni radi analiziranja ove građe.

Tabela ispod daje pregled uzorka ruralnog stanovništva sa kojim su obavljeni polustrukturisani dubinski intervjui, organizovanog prema polu, a za pet kategorija: godine starosti, najviše stečeno obrazovanje, etničku pripadnost, radnu aktivnost i bračno stanje. Pošto je uzorak pravljen prema modelu teorijskog uzorka sa grupama odabranim prema pretpostavkama o najefikasnijim izvorima informacija vezanim za određene kategorije interakcije sa institucijama, organizacijama, ustanovama koje pružaju socijalne usluge, u tabeli su predstavljeni realni brojevi²⁴.

Tabela 1. Pregled uzorka: socio-demografske karakteristike uzorka N=60, od toga N_ž=54 i N_M=6		
	Žene	Muškarci
Starosne grupe		
11-14 godina	8	
15-19 godina	8	
20-30 godina	14	
31-46 godina	16	
50-65 godina	8	6
Obrazovni nivo		
Bez škole/nezavršena osnovna škola	13	
Završena osnovna škola	18	1
Završena trogodišnja srednja škola	12	3
Završena SSSIV/gimnazija	6	
Završena viša škola	3	
Završen fakultet	2	2

24 Pošto je reč o kvalitativnom uzorku za dubinske polustrukturisane moderirane intervjue (kojih je za poduzorak ruralnog stanovništva bilo N=60) u tabelama koje prikazuju strukturu uzorka predstavljeni su samo realni brojevi, bez procenata, kako bi se izbeglo navođenje na pogrešan zaključak o veličini pojedinih delova uzorka.

Etnička pripadnost		
Romska	8	
Srpska	46	6
Radna aktivnost		
Radi van poljoprivrede	10	1
Radi u poljoprivredi	3	3
Domaćica/in	8	
Nezaposlen/a, traži posao	15	2
Učenik/ca, student/kinja	13	
Penzioner/ka	2	
Osobe lišene radne sposobnosti	3	
Bračno stanje		
Neudata/Neoženjen	24	
Udata/Oženjen	14	4
U vanbračnoj zajednici	6	
Razveden/Razvedena	8	1
Udovac/Udovica	2	1

Ukupan broj sagovornika i sagovornica koji žive u istom domaćinstvu sa svojim partnerom/kom ili suprugom iznosi 23 (19 žena i 4 muškarca). U slučaju jedne sagovornice brak nije sudski razveden, ali su supružnici rastavljeni. Najviše neudatih/neoženjenih pojavljuje se u starosnoj kategoriji 11-19 godina, što je i očekivano, dok je broj osoba koje žive u bračnoj, odnosno vanbračnoj zajednici najveći u starosnoj kategoriji 31-46 godina²⁵. Broj svih slučajeva udovištva u uzorku koncentrisan je u starosnoj kategoriji 50-65 godina.

Od ukupnog broja domaćinstava u uzorku, njih oko polovina ukupnog uzorka, prima neku vrstu novčane socijalne pomoći ili naknadu za hraniteljske porodice²⁶,

²⁵ Rezultati popisa stanovništva sprovedenog 2011. godine u Srbiji pokazuju da i u opštoj populaciji Srbije broj osoba starijih od 15 godina koje žive u vanbračnoj zajednici raste sa starošću i da je broj muškaraca i žena u vanbračnim zajednicama najveći u starosnoj kategoriji 30-34 godine te da nakon toga njihov broj opada (Lakčević, 2013:15). Reč je o trendu kasnijeg stupanja u brak, kao i istovremenim smanjenjem značaja braka (mada bračnost ostaje na visokom nivou) koji vodi ka alternativnim formama partnerstva, što je karakteristično za zemlje koje prolaze kroz drugu demografsku tranziciju (Petrović, 2009: 115—134).

²⁶ Kao domaćinstva koja su u sistemu socijalne zaštite i podrške ubrajana su domaćinstva u kojima bilo sagovornik/ca, bilo član/ica njihovog domaćinstva prima socijalnu novčanu pomoć/nadoknadu.

dok su ostala domaćinstva iz uzorka takođe u stanju potrebe za podrškom i pomoći, ali nemaju pristup sistemu socijalne zaštite. Iznos osnovnog izvora prihoda sagovornika i sagovornica iz poduzorka stanovništva kreće se u rasponu od 6.800-7.000 dinara, pa do 60.000 dinara. Domaćinstva iz uzorka čiji mesečni prihodi iznose iznad 50.000 dinara broje od 3 do 6 članova/ica. Takvih domaćinstava je ukupno bilo 7, od kojih se 4 nalaze u sistemu hraniteljskih porodica. Za 3 hraniteljske porodice iz uzorka osnovni izvor prihoda predstavlja mesečna naknada za rad koja se određuje spram broja dece na hraniteljskom smeštaju. Iznos dodatnih prihoda za domaćinstva iz uzorka kreće se od 3.300 do 40.000 dinara i najčešće podrazumeva obavljanje sezonskih poslova u poljoprivredi ili slabo plaćenih manuelnih poslova van poljoprivrede ili novčanu pomoć od rodbine iz zemlje ili inostranstva. Ipak, zbir osnovnih i dodatnih prihoda u svim domaćinstvima iz uzorka prema broju članova/ica domaćinstva ne prelazi prosečnu mesečnu neto zaradu po zaposlenom prema statističkim teritorijalnim jedinicama u Republici Srbiji za 2015. godinu.

U tabeli 2 prikazani su ukupni mesečni prihodi domaćinstva²⁷ za 58 domaćinstava iz uzorka (2 sagovornika/ce nisu želeli da daju odgovor na postavljeno pitanje o ukupnim primanjima domaćinstva, tako da su ona uključena u uzorak prema drugim pokazateljima – primanje socijalne pomoći i broj članova domaćinstva).

Tabela 2. Ukupni mesečni prihodi domaćinstva	Broj domaćinstava
Nije bilo prihoda	1
Manje od 15.000 dinara	12
15.001-21.054 dinara	15
21.055-30.000 dinara	13
30.001-50.000 dinara	10
Do 60.000 dinara	7
Bez odgovora	2
Ukupno	60

Najzastupljenija veličina domaćinstva u uzorku iznosi 3 do 5 članova/ica (ukupno 32 domaćinstva). Detaljniji prikaz se može videti u tabeli broj 3. u nastavku.

²⁷ Pitanje se odnosilo na ukupne prihode domaćinstva za prethodni mesec, u odnosu na period u kojem se obavljao intervju. Pitanje uključuje primanja svih članova/ica domaćinstva, bez obzira da li je reč o osnovnom ili dodatnim izvorima prihoda, bilo iz formalnog radnog odnosa ili iz sive ekonomije.

Tabela 3. Prosečna veličina domaćinstva	Broj domaćinstava
Samačka domaćinstva	3
Domaćinstva sa 2 člana/članice	7
Domaćinstva srednje veličine (3-5 članova/ica)	32
Velika domaćinstva (6 i više članova/ica)	18
Ukupno	60

Podaci o osnovnim socio-demografskim karakteristikama članova/ica domaćinstva, kao što su pol, starost, bračno stanje, status po radnoj aktivnosti, izvori prihoda, obrazovanje i etnicitet prikupljeni su jedino za intervjuisane osobe. Uz ova pitanja regrutacioni upitnik za stanovništvo ruralnih područja sadrži i pitanja koja se odnose na: stanovanje, infrastrukturnu opremljenost domaćinstva, vlasništvo nad stambenom jedinicom i nad zemljom, kao i nad stokom i živinom. Poslednja grupa podataka opisuje socio-ekonomski status domaćinstva. U tabeli koja sledi (Tabela 4.) prikazana je infrastrukturna opremljenost domaćinstava iz uzorka.

Tabela 4. Opremljenost domaćinstva	Poseduju	Ne poseduju	Ukupno
	broj domaćinstava	broj domaćinstava	broj domaćinstava
Bunarska voda	15	45	60
Voda iz gradskog cevovoda	50	10	60
Struja	59	1	60
Frižider	59	1	60
Zamrzivač	42	17	59
Mašina za pranje veša	52	8	60
Televizor	58	2	60
Fiksni telefon	33	27	60
Mobilni telefon	59	1	60
Kompjuter/Laptop računar	32	28	60
Internet	19	41	60
Poljoprivredne mašine	10	50	60
Toalet u kući	50	10	60
WC van kuće	20	40	60
Kupatilo sa kadom/tuš kabinom	51	9	60
Topla voda	45	15	60
Kanalizacija	11	49	60
Septička jama	43	17	60

Iz tabele broj 4. vidljivo je da ne postoji osnovna infrastrukturna opremljenost u svim domaćinstvima iz uzorka: jedno domaćinstvo nema električnu energiju, 1/4 domaćinstava nema toplu vodu u kući, 1/7 domaćinstava nema kupatilo sa kadom ili tuš kabinom za održavanje lične higijene, a 1/6 domaćinstava nema toalet u kući. Kada je reč o posedovanju električnih i elektronskih uređaja skoro polovina domaćinstava iz uzorka ne poseduje računar, skoro trećina domaćinstava ne poseduje zamrzivač, a skoro sedmina ne poseduje mašinu za pranje veša. U domaćinstvima koja poseduju navedene uređaje, prosečna starost aparata iznosi: 9 godina za mašinu za pranje veša, 10 godina za televizor, 14 godina za frižider i 17 godina za zamrzivač. U domaćinstvima koja poseduju poljoprivredne mašine i dodatnu opremu (što je tek 10 domaćinstava) najzastupljeniji je traktor (8 domaćinstava), zatim motokultivator (2 domaćinstva) i plug (2 domaćinstva), slede rasterivač za đubrivo (1 domaćinstvo), tanjirača (1 domaćinstvo), prikolica za traktor (1 domaćinstvo), drljača (1 domaćinstvo) i prskalica (1 domaćinstvo).

Kada je reč o vlasništvu nad nekretninom (kućom ili stanom), ukupno 46 domaćinstva (oko 3/4 poduzorka) imaju vlasništvo nad nekretninom u kojoj žive, pri čemu se vlasnički list vodi na 6 sagovornica i 3 sagovornika iz poduzorka stanovništva. U preostalih 37 domaćinstava vlasnici/e su rođaci/ke, članovi/ce porodice ili prijatelji/ce. U tabeli broj 5. nalazi se detaljan prikaz vlasništva nad stambenim objektima.

Tabela 5. Prikaz vlasništva nad stambenim objektima	Vlasnik/ca sam kuće/stana	Vlasnik kuće/stana je rođak/a, član/ica porodice, prijatelj/ica	Živim u iznajmljenoj kući/stanu	Kuća/stan su u javnom vlasništvu (lokalna samouprava, preduzeće...)	U toku je sudski proces ili ostavinska rasprava za vlasništvo nad kućom/stanom	Ukupno
Ž	6	35	7	5	1	54
M	3	2	0	0	1	6
Ukupno	9	37	7	5	2	60

Kvadrature kuća/stanova u kojima žive naši sagovornici/e kreću se u rasponu od 15m² do 150m², pri čemu veći broj članova/ica domaćinstva ne prati i veća kvadratura stambenog prostora. Dve porodice iz uzorka (jedna sedmočlana i jedna osmočlana) žive u stambenoj jedinici površine 15m². Najveću površinu stana/kuće

(150m²) ima jedna dvočlana porodica. Detaljni prikaz stambene površine prema broju članova/ica domaćinstva prikazan je u tabeli 6.

Tabela 6. Površina stambene jedinice prema broju članova/ica domaćinstva					
Br. člano- nova/ica domaćin- stva	Ispod 30 m²	30 - 50 m²	54 – 72 m²	80-90 m²	100-150 m²
1		1		1	
2	2	2			1
3		1	6	2	2
4	2	2	1	3	3
5		1	1	1	4
6		2	1		
7	2		2	2	
8	1	1		1	
9		1			
10				1	
11			2		
Ukupno	7	11	13	11	10

Vlasništvo nad zemljom ima 46 domaćinstava, pri čemu se vlasnički list vodi na 5 sagovornica i 3 sagovornika iz poduzorka ruralnog stanovništva. U preostalim domaćinstvima, vlasništvo nad zemljom ima bračni partner (5 domaćinstava) ili član/ica porodice, rođak/a ili prijatelj/ica (33 domaćinstva). Domaćinstava koja koriste zemlju koja je u vlasništvu drugih lica ili plaćaju iznajmljivanje zemlje ima ukupno 9: u slučaju 3 domaćinstva vlasnici kuće/stana u kojima žive kao podstanari istovremeno su i vlasnici zemlje koju koriste, u 4 slučaja zemlja je u vlasništvu lokalne samouprave, dok 2 domaćinstva iznajmljuju zemljište od drugih lica. Ostatak sagovornika/ca iz poduzorka stanovništva ne poseduje, niti iznajmljuje zemlju, ili se nalaze u sudskom sporu oko vlasništva nad zemljom.

Tabela 7. Uzgoj domaćih životinja	Broj domaćinstava
Ne poseduju domaće životinje	33
Poseduju domaće životinje	27
Ukupno	60

Ukupno 27 domaćinstava (skoro polovina poduzorka) poseduje domaće životinje; od tog broja, 4 domaćinstva poseduju živinu, 18 domaćinstava gaji sitnu stoku (svinje, ovce i koze), a 5 domaćinstava krupnu stoku (goveda, konje). U zavisnosti od toga da li je uzgoj domaćih životinja samo za lične potrebe člano/ica domaćinstva ili su proizvodi namenjeni (i) tržištu, varira i broj domaćih životinja. Kada je reč o sitnoj stoci broj životinja po domaćinstvu u proseku iznosi 5 komada, broj krupne stoke po domaćinstvu u proseku iznosi 3 grla, a broj živine po domaćinstvu u proseku 24 komada. U tabeli broj 8. prikazana je upotreba domaćih životinja i njihovih proizvoda prema broju domaćinstava iz poduzorka.

Tabela 8. Upotreba domaćih životinja i njihovih proizvoda	Broj domaćinstava
Za sopstvene potrebe	19
Za prodaju	1
Za sopstvene potrebe i za prodaju	7
Ukupno	27

Odabrani analitički pristup za materijal prikupljen u terenskom delu kvalitativnog istraživanja je analiza narativnog i verbalnog diskursa, jer omogućava da analitički okvir na optimalan način odgovori na zahteve istraživanja, odnosno na dubinsko razumevanje problematike socijalne zaštite u Srbiji, razumevanje potreba socijalno osetljivih grupa i potencijala za širu primenu participativnih modela u prevazilaženju socijalne ranjivosti. Poseban analitički osvrt je usmeren na šablone rodno uslovljenog ponašanja u okruženju koje pojačava efekte socijalnih ranjivosti, uključujući materijalnu deprivaciju, obrazovnu izolaciju i ograničeni pristup zdravstvenim uslugama, posebno onim namenjenim ženama. Pošto su svi istraživači i istraživačice angažovani na ovom projektu dobro upoznati sa socijalnim kontekstom i samim diskursom u narativnom i ne-narativnom smislu u kom se odvija ovo istraživanje, čime im je olakšano razumevanje konteksta, ali i eksplicitne i skrivene strukture proučavanih društvenih pojava, smatramo da je analiza diskursa optimalan model za potrebe kvalitativne faze ovog istraživanja.

LITERATURA:

- Babović, Marija (2010), *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska Unija i Srbija*, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Baruch, Yehuda & Holtom, Brooks (2008), „Survey response rate levels and trends in organizational research“, *Human Relations* 61 (8): 1139-1160.

- Bogdanov, Natalija, Tomanović, Smiljka, Cvejić, Slobodan, Babović, Marija, Vuković, Olivera (2011), *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*, Beograd: UNICEF.
- Bogdanov, Lj. Natalija (2007), *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, Beograd: UNDP.
- Bryman, Alan (1988), *Quantity and Quality in Social Research*, London: Unwin Hyman.
- Creswell, W. John (2009), *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Method Approaches*, Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Lakšević, Snežana (prir.) (2013), *Stanovništvo, Bračni status: Podaci po opštinama i gradovima*, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Petrović, Mina (2009), „Domaćinstva u Srbiji prema porodičnom sastavu: Između (pre) modernosti i (post)modernosti“, u: A. Milić i S. Tomanović (ur.), *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, str. 115—135.
- Republika Srbija Republički zavod za statistiku (2014), *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, Beograd: RZS.
- Saopštenje „Prosečne neto zarade po zaposlenom prema statističkim teritorijalnim jedinicama“, Republički zavod za statistiku, (internet) dostupno na: <http://www.cekos.rs/prose%C4%8Dne-neto-zarade-plate-avgust-2015-godine> (pristupljeno 30. oktobra 2015.)
- Sekulić, Jelena (2012), *Usklađivanje privatnog i poslovnog života - Studija dostupnosti socijalnih usluga na lokalnom nivou*, Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.
- Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2011. (internet) dostupno na: http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html (pristupljeno 30. oktobra 2015.)